

Ahval, 18 Mayıs 2020

Aydınlanma hareketi 18. yüzyılda, ancak sayılı birkaç ülkede yaşandı. Felsefede, siyasette, bilimde ve sanatta yeni bir dünya doğdu. Bugün bazı ülkeler bu dünyanın mirasçılarıdır.

Sözü Kant'a bırakıyorum. Kendini nasıl gördüğünü anlatıyor. 1785 yılında "Aydınlanma nedir?" adlı yazısından birkaç cümle:

"Aydınlanma, insanın kendi kendisine mal ettiği olgunlaşamama durumunu terk etmesidir. Olgun olmamak, başka birinin yönlendirmesi olmadıkça insanın düşünememesidir. Bu durum, biri yön göstermedikçe kendi kafasını kullanmada kararlı olamamanın ve cesaret edememenin sonucudur. Sapere Aude! [Bilmeye cesaret et!].

"Tembellik ve korkaklık var oldukça birileri koruyucu rolünü kolaylıkla ele geçirebiliyor. Zayıflar için ise bu durum o kadar rahatlayıcıdır ki! Eğer anlamları sağlayan bir kitabım varsa, benim adıma vicdanın ne olduğunu bildiren bir din adamı varsa, ne yiyeceğime karar veren bir doktor varsa, o zaman benim kendimi aşmamın bir gereği de yoktur. Düşünmeme de gerek yoktur, bu zor işi benim için yapacak biri varsa. Lütfedip bizi korumayı üstlenmiş olan yol göstericiler ise, olgunluğun zor, özellikle de tehlikeli olduğu konusunda bizi inandırmaya çalışıyorlar.

"Bu yöneticiler evcilleştirdikleri hayvanlarını aptallaştırdıktan ve bu uysal yaratıkların tasmalarındaki kayışlarının uzunluğundan öteye bir adım atmamalarını sağladıktan sonra, kendi başlarına yürümelerinin nasıl tehlikeli olduğuna da ikna etmişlerdir.

"Aydın bir çağda yaşıyor muyuz diye sorarsanız, hayır derdim; ama aydınlanma çağında yaşıyoruz. Din konusunda insanların kendi başlarına düşünmekten hâlâ uzaktırlar; yönlendirme olmadan güvenle ve doğru olarak yapamıyorlar bunu… [Yönetici konumunda olan] Prens, halkına din konusunda herhangi bir görüşü dayatmaması gerektiğini ve onları bu konuda bütünüyle serbest bırakması gerektiğini söylemeyi uygun görmelidir…

"Aydınlanmanın temel özelliklerini vurguladım ve özellikle din konularını. Çünkü yöneticilerin halklarının koruyucuları olmaları kendi çıkarlarına da karşıdır; sanatta, bilimde ve özellikle din konusunda olgunlaşmamak herkes için hem zararlı hem de en onur kırıcı durumdur."

Uzun bir yazıdan seçtiğim bu cümleler neyi gösteriyor? Bundan 240 yıl önce Avrupa'nın batısında, bazı ülkelerde bu tür görüşler tartışılıyordu: zenginlerin salonlarında, üniversitelerde, gazete sütunlarında, aydınların kulüplerinde ve uğrak yeri olan kahvelerde. Bu görüşlerin paralelinde ekonomi özel liberal bir yol izliyordu, bilim şok etkisi yapan buluşlar doğuruyordu, sanat hamleler yapıyordu. En önemlisi, Kant'ın görüşlerine benzer düşünceler "yurt dışından" gelmiyordu; toplumun kendi içinden çıkıyordu. Bu görüşler o toplumun malıydı. Ekonomi, bilim, sanat ve felsefe birbirini besliyordu.

Bu toplum(lar)a "Batı" diyelim. Batı, coğrafi bir terim anlamında değildir, Benjamin Franklin'i de içeriyor, örneğin. Nasıl ki "Doğu" Batı Afrika'da olabiliyorsa. Terim, belli bir tarihi süreci toplumca yaşamış olanları belirliyor ve Rönesans'ı da içeriyor.

Aydınlanma hareketi düz ve yükselen bir çizgi çizmedi, sonrasında inişli çıkışlı bir yol izledi.

Ama geride bir miras kaldı. Aydınlanma'yı yaşamamış olan ülkelerin halleri bu yüzden farklıdır. Bir Kant'ın, bir Voltaire'in, bir Franklin'in dinle ilgili sıradan sayılabilecek görüşleri bugün aynı cesaret ve açıklıkla Türkiye'de ifade edilemiyor.

Geçenlerde bir eşcinsellik "tartışması" yaşadık ki ibretlik! Dini temsil edene göre Kuran eşcinselliğe karşı çıkmış – hastalık yayıyormuş diye, yanlış hatırlamıyorsam. Ama kötüsünü bu görüşe karşı çıkanlar yaptılar.

"Kuran bunu söylemiyor" tezi ile konuyu dinsel bir tartışmaya dönüştürdüler. Dinî bir metni hakeme dönüştürdüler. Yani bütün mesele yol gösterici bir metnin nasıl okunacağına dönüştü. Metin ne derse, gerçek odur, anlamında, meşrulaştırıcı bir yaklaşım. Karar, okuyuşun sonunda çıkacak. Tam da Kant'ın yapmayın dediği!

Türkiye gibi "Doğulu" ülkelerde Franklinler ve Kantlar yoktur diyemeyiz. Ama bu insanlar "yabancı" bir toplumda yaşıyorlar. Kendi toplumları "Batı'dır": Kültürleri, ilhamları, beğenileri ve referansları "Batı'dır. Ama Doğu'da yaşıyorlar, bir tür sürgün. Arada nefes alabilmek için Batı'ya uğruyorlar veya sığınıyorlar.

Kökü dışarıda denecek. Aynen öyle! En azında ben öyle hissediyorum. Dünyanın öte ucundaki Franklin bana o kadar yakın ki! Voltaire'le birlikte gülebiliyorum, eski ile dalga geçerken. Kant beni güzel ifade edebiliyor.

Tam tersine, eski kitapları okuyarak hüküm verenler, yüzyıl, iki yüz yıl önce ölmüş bir liderin sözlerinde çözüm arayanlar, "büyüklere" saygıdan iki büklüm olmuş olanlar, yanıbaşımda olsalar bile benden o kadar uzak ki! Aslında, ben kendimi onlardan o kadar uzak hissediyorum ki!

Batı'nın kusurlarına karşı çıkarken bile, bunu Batı'nın ilkeleri ve yöntemleriyle yapıyorum. Yüzyıllar öncesinin söylemine "angaje" olmadan. Batı'nın en olumlu ve yapıcı eleştirisi zaten Batı'da oluştu. Aydınlanma'nın ilkelerine de kuşku ile yaklaşmak ve onları sorgulamak Aydınlanma'nın bir gereğidir. Kısacası, kritik düşünce insanın kendi düşüncesine ihtiyatlı yaklaşmasını da gerektirir.

Doğulu aydın, Aydınlanmacı aydınsa, toplum dışı bir insandır. Görüşünü açık olarak ifade edemez, yalancıdır ister istemez. Bu durum onda bir vicdan ve onur sorunu yaratır. Sesini yükseltmeye çalışır, ama gayreti yarım kalır. Belki kendimden söz ediyorum. Kim bilir?

Ahval